Тумашева, Д. Г. Словарь диалектов сибирских татар / Д.Г. Тумашева. – Казань: Изд- во КГУ, 1992. – 255 с.
Тумашева, Д. Г. Татарский глагол. Опыт функционально-семантического исследования грамматических категорий / Учебное пособие. / Д.Г. Тумашева – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986. –190 с.

Хөснетдинов Дамир Хайдарович
Нурова Лилия Альбертовна
Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

ТАТАР ТЕЛЕ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УЕН ТЕХНОЛОГИЯСЕН КУЛЛАНУ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ

Данная статья посвящена раскрытию особенностей использования игровых технологий на уроках татарского языка. Как известно, игровые технологии являются образовательными технологиями, которые основаны на активизации и интенсификации деятельности обучающихся. На уроках татарского языка игровую форму обучения можно использовать с целью развития и сохранения национального колорита.
Ключевые слова: *игровые технологии, методы и средства обучения, инновации, национальный колорит.*
This article describes the features of the using game technologies at the lessons of the Tatar language. As you know, game technologies are educational technologies that are based on activation and intensification of activities of pupils. On the lessons of the Tatar language game technologies could be used for the development and preservation of the national character.
Key words: *game technologies, methods and means of teaching, innovation, the national character.*

Татар теле дәресләрендә уен технологиясен куллану бик уңышлы алым булып тора, чөнки ул балада фәнгә, дәрескә карата кызыксыну уятучы, дәртләндерүче фактор буларак санала. Балаларның бай рухлы, сау-сәламәт булып үсүендә дә уеннарның әһәмияте зур. Өлкәннәргә эштән бушаган вакытларда күңел ачу, ял итү, вакыт уздыру чарасы булса, бала өчен «уен – чын шөгыльгә, тормыш көрәшенә һәм хезмәткә әзерләнү ул» [Исәнбәт, 1967: 40].

Укучыларның белем һәм күнекмәләрен арттыруда, аларның үз фикерләрен язмача яки сөйләмә рәвештә формалаштыра белергә өйрәтүдә, укыту һәм тәрбиянең бердәмлегенә ирешүдә, шулай ук балаларны тел фәне белән кызыксындыруда уеннарның әһәмияте зур. Дәресләрдә урынлы кулланылган уеннар укучыларны активлаштыра, аларның игътибарын дәрес материалына юнәлтә һәм иҗади халәт булдыра. Уеннар вакытында фән

нигезләрен үзләштерү белән бергә укучы үз фикерләрен дәлилле белү күнекмәләре дә ала.

Аеруча кече яшьтә балага белем һәм тәрбия уен аркылы бирелә, уйнаган вакытта бала күп нәрсә таный, күнекмәләр ала. Шуның өчен укытучы, татар теле фәненнән белем һәм тәрбия бирү бурычын күздә тотып, тел дәресләрендә балаларның уеннарын максатка ярашлы итеп оештырырга тиеш [Хуснутдинов, Нурова, 2015: 137].

Уеннар яки уен элементлары кергән дәресләр укучының татар теле белән кызыксынуын көчәйтә, мөстәкыйльлеген, ихтыяр көчен, акыл эшчәнлеген, зирәклеген үстерә, алга билгеле бер максат куеп эшләргә өйрәтә.

Татар теле дәресләрендә кулланылган уеннар балаларга ныклы белем бирергә, тотрыклы күнекмәләр булдырырга, мөстәкыйль рәвештә танып белү эшчәнлеге белән кызыксынуларын уятырга ярдәм итәләр. Уеннар һәм уен элементлары кулланылган дәрестә укучы актив катнаша, мөстәкыйль фикер йөртә, һәр яңаны нәтиҗәле итеп тану ысуллары белән кораллана. Мондый дәресләрдә грамматик теорияне һәм сөйләм практикасын үзләштерү процессы уңышлы барачак.

Укучылар тел фактларын кызыксынып, мөстәкыйль фикер йөртеп, анализлап өйрәнсә, шул анализга карата үзләре нәтиҗәләр дә ясап караса, материалны үзләштерү, һичшиксез, нәтиҗәле булачак.

Моның өчен татар теле дәресләрендә, аерым тел фактын өйрәнгәндә, сөйләү һәм язу күнекмәләре биргәндә, мавыктыргыч уеннар белән читенлек ситуациясе тудырылырга, уен элементлары кертеп, проблемалы сорау һәм мәсьәләләр куелырга тиеш. Аларны чишү балада үз көченә ышану тойгысы уята, аннан зуррак эшләрне башкаруга, катлаулы күнегүләрне эшләүгә дәртләндерә, максатка ирешүдә бернинди киртәләр алдында да тукталып калмау сыйфатын формалаштыра.

Шулай итеп, дәрестә үткәрелгән уеннар, кулланылган уен элементлары дәресне җанлы һәм кызыклы итә, укучыларда ана теленә мәхәббәт тәрбияли һәм аның белән тирән кызыксыну уята.

Дәрестә уеннар оештыру – укытучының актив формалары һәм методларыннан файдалану ул. «Психология күзлегеннән караганда, уен – мавыктыргыч, кызыклы ситуацияләрдә укытуның диалогик һәм эвристик (ягъни продуктив) методларының бергә берләштерелүеннән гыйбарәт ул». Уен вакытында берьюлы берничә методтан файдаланыла. М.И. Мәхмүтов фикеренчә: «Уен вакытында укучы актив катнаша, вакытка экономия ясала һәм нәтиҗәләр шунда ук билгеле була» [Мәхмүтов, 1993: 47].

Уенны оештыру өчен, элек төп бурычны билгеләргә, укучыларны уенга әзерләргә, аларны кирәкле теоретик белемнәр, төрле мәгълүматлар белән тәэмин итәргә кирәк. Уен шартлары һәм үзара аралашу кагыйдәләре белән таныштырырга; максатны һәм чишелергә тиешле бурычларны аңлатырга, уен

барышында шул бурычларны үтәүгә ирешергә, чишелешнең дөреслеген тикшереп, нәтиҗәләргә бәя бирергә кирәк була.

Уенны нәтиҗәле үткәрү өчен, укучыларны кызыксындырырлык проблемалы сораулар куя белүнең дә әһәмияте зур.

Шул рәвешле укытучы төрле метод һәм алымнар кулланып, төрле күрсәтмә әсбаплардан һәм аудиовизуаль техникадан, компьютердан файдаланып, уен рәвешендә төрле ситуацияләр барлыкка китерә алса, дәреснең өч этабында да: белемнәрне актуальләштергәндә дә, яңа белемнәрне өйрәткәндә һәм ныгытканда да куелган максатка, уңай нәтиҗәләргә ирешә ала [Нурова, 2015: 1574].

Укучыларның белем һәм күнекмәләрен арттыруда, аларның үз фикерләрен язмача яки сөйләмә рәвештә формалаштыра белергә өйрәтүдә, укыту һәм тәрбиянең бердәмлегенә ирешүдә, шулай ук балаларны тел фәне белән кызыксындыруда сәяхәт-дәресләренең әһәмияте зур.

Сәяхәт-дәресләр укучыларны активлаштыра, аларның игътибарын дәрес материалына юнәлтә һәм иҗади халәт булдыра; укучы бу төр дәресләрдә фән нигезләрен үзләштерү белән бергә, үз фикерләрен дәлилли белү күнекмәләре дә ала.

Табышмак, тизәйткеч һәм шарадалар, башка мавыктыргыч күнегүләр балаларны уйларга өйрәтәләр, фонематик ишетүләрен, сүз сизгерлеген үстерүдә ярдәм итәләр.

Дәрестә балалар эшләп арыгач, аларны ял иттерү максатыннан физкультминутлар уздырыла. Аларны дәрестә файдалану авазларны дөрес әйтергә өйрәнгәндә ([ж], [h], [ң], [w], [һәмзә] һ.б. авазлар) ярдәмгә килә, фонематик ишетүне үстерүдә, тел төзәтүдә булышлык итә.

Татар телен һәрьяклап өйрәнү барышында, баланың логик фикерләвен, иҗади көчен үстереп, төрле тәрбия бирүдә, гомумән, баланы тормышка әзерләүдә уеннарның әһәмияте зур [Хуснутдинов, 2015: 413].

Татар теленә өйрәткәндә, рольле уеннар актив кулланыла. Аларның өйрәтү мөмкинлекләре зур һәм тәкъдим ителгән ситуацияләрдә укучылар аның белән иркен эш итә. Шуның белән бәрәттән, укучыларның дәрес белән кызыксынуы арта, тел һәм сөйләм материалын өйрәнү дә нәтиҗәлерәк була. Рольле уенны парлап һәм төркем белән дә оештырырга мөмкин. Бу вакытта сөйләмгә бәйле һәм аңа бәйле булмаган хәлдә дә катнашучылар бер-берсенә йогынты ясыйлар. Балаларда, табигый рәвештә, нәрсәдер әйтү, нәрсә турында булса да сорау ихтыяҗы яки әңгәмәдәшенә җавап бирү теләге туа.

Рольле уеннар берничә этаптан тора: өйдә яки сыйныфта әзерләнү, уенны сыйныфта оештыру, йомгаклау этаплары.

Уенны оештырганда, укытучы берничә бурычны истә тотарга тиеш:

- укучыларның аралашу эшчәнлеген активлаштыру;

- сөйләм эшчәнлеге дәрәҗәсенең төрле булуын истә тотып, балаларга рольләрне дөрес итеп бүлү;

- уенның нәтиҗәсе укучыларның хисси халәтенә бәйле булу;
- укучыларга яхшы таныш булган ситуацияләрне файдалану;
- үзара ярдәмләшү һәм телдән актив аралашу ихтыяҗы булдыру.

Шулай итеп, татар теле дәресләрендә нәтиҗәле, мавыктыргыч һәм кызыклы итеп оештырган уеннарны куллану укытуны активлаштырырга, укучыларны фәнне үзләштерүгә, мөстәкыйль акыл эшчәнлегенә җәлеп итәргә, сәләтен ачарга һәм белем алуга кызыксыну уятырга ярдәм итә. Дәресләрдә урынлы кулланылган уеннар һәм уен элементлары укучыларның игътибарын дәрес материалына юнәлтә, иҗади халәт булдыра, туган телгә мәхәббәт һәм кызыксыну тәрбияли.

Әдәбият

Махмутов, М.И., Ибрагимов, Г.И., Чошанов, М.А. Педагогические технологии развития мышления учащихся / М.И. Махмутов, Г.И. Ибрагимов, М.А. Чошанов. – Казань: ИССО РАО, 1993. – 88 с.

Нурова, Л.А. Внедрение инновационных технологий в учебный процесс (на примере обучения татарскому языку) / Л.А. Нурова // В мире научных открытий. – Красноярск, 2015. – №7.4 (67). – С. 1571-1582.

Хуснутдинов, Д.Х. Функционально-семантическое изучение лексики татарского языка / Д.Х. Хуснутдинов // В мире научных открытий. – Красноярск, 2015. – № 5.1 (65). – С. 410-416.

Хуснутдинов, Д.Х., Нурова, Л.А. Использование инновационных технологий во внеклассных мероприятиях на татарском языке / Д.Х. Хуснутдинов, Л.А. Нурова // В мире научных открытий. – Красноярск, 2015. – № 11 (71). – С. 134-139.

Исәнбәт, Н.С. Нәниләр шатлана / Н.С. Исәнбәт. – Казан: Тат. кит. нәшр., 1967. – 55 б.

Һадиева Гөлфия Камиловна

Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

ТӨРКИ-ТАТАР ОНОМАСТИКАСЫНЫҢ КҮРЕНЕКЛЕ БЕЛГЕЧЕ ГАРИПОВА ФИРДӘҮС ГАРИФҖАН КЫЗЫ

Статья посвящена жизни и научной деятельности видного ученого, тюрко-татарского ономаста, доктора филологических наук, профессора Фирдаус Гариповны Гариповой.

Ключевые слова: *татарский язык, ономастика, гидронимия, топонимия.*

The article is devoted to the life and scientific activity of the famous scientist, onomast Turkic-Tatar, Doctor of Philology, Professor Firdaus Garipovny Garipova.

Key words: *Tatar language, onomastics, waternames toponymy.*

«Туган җир, туган туфрак, су һәм һава – кешене кеше итә торган кыйммәтле чынбарлык. Туган җирдәге нигезебездә һава сулап, су белән чистарынып яшибез. Алар булмаса, без ничек гомер итәр идек? Язмышыңа